

Очеретяный В.В. Николина И.И. Максим Антонович Славинский - популяризатор творчества Т.Г. Шевченко.

В данной статье раскрываются способы и методы популяризации литературного творчества Т.Г. Шевченко общественно-политическим деятелем, писателем и публицистом М.А. Славинским во второй половине XIX - начале XX в. Данная статья является первой попыткой обобщающего подхода к изучению эволюции отдельных взглядов и представления своеобразной интерпретации творчества великого Кобзаря. Освещена также работа М.А. Славинского как переводчика главной сборники поэтических произведений Т.Г. Шевченко на русском языке, «Кобзарь».

Ключевые слова: литературное творчество, публицистика, переводческая деятельность, Т.Г. Шевченко.

Статтю подано до редколегії 20.01.2017 р.

УДК 930 (73): 94 (470+571) «1861»

А.А. Савчук

СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА 1861 РОКУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті здійснено спробу представити особливості історіографічної ситуації, яка склалася в українській та російській історичній науці на межі XX – XXI ст., щодо осмислення причин і механізмів соціального перелому в історії Російської імперії середини XIX ст. Розглядається динаміка ключових проблемних вузлів дослідження Селянської реформи 1861 р.

Ключові слова: Селянська реформа 1861 р., кріпосне право, російське дворянство, історіографічна ситуація, українська історіографія, русистика, Редакційні комісії, Губернські комітети.

У спадщину від радянської історичної школи багатьом сучасним дослідникам дістався головний принцип: основний акцент робити на впровадженні реформи в дію, підготовчий процес та участь у ньому дворянства різних українських регіонів розглядаються епізодично, переважно у зв'язку з необхідністю показати «прогресивну» роль того чи іншого діяча. При цьому українські історики здебільшого спираються на надбання своїх попередників та зберігають вірність виставленим ними оцінкам.

Красномовним підтвердження такої історіографічної ситуації є й узагальнюючі праці, у тому числі й зарубіжних українців [21, с. 594 – 598; 22, с. 304 – 317]. Зокрема, у двотомному «Нарисі історії українського селянства» хоча й зазначено, що «селянська реформа 1861 р. займає одне з центральних місць в історії Російської імперії XIX століття» [26, с. 357–363], однак її тлумачення стисло подано переважно на основі вже традиційного історіографічного матеріалу. Зрозуміло, автори цієї праці та й історики, щопринагідно торкаються реформи 1861 р. у контексті задач своїх творів, змушені посилатися переважно на праці І.О. Гуржія, М.Н. Лещенка, В.П. Теплицького та деяких інших радянських істориків, не маючи можливості опертися в цьому питанні на новітні дослідження.

Попри те, що реформа 1861 р. у недавній українській історіографії знову стала «Великою» та посіла місце «десь поряд із такими незабутніми, знаковими явищами, як Громадянська війна 1861–1865 рр. у Сполучених Штатах Америки та революцією комунарів 1871 р. у Франції» [43, с. 67–68], у нечисленних проблемно-історіографічних розвідках, дисертаціях [1; 4; 19; 24; 38], своєрідних «підсумкових» статтях, де підводиться риска під попередньою традицією, все ще фігурують давно усталені оцінки.

Показово, що відданість традиції зберігається навіть там, де декларується новаторський підхід до аналізу Селянської реформи, зокрема, в праці В.М. Шевченка. Цікаво, що в її історіографічній частині зовсім не згадуються твори сучасних українських істориків. Загалом же нетрадиційність авторських підходів, якщо не рахувати вже обговорених зарубіжними русистами положень щодо «революційної ситуації», дотримання інтересів держави, а не селянства чи то дворянства і деяких інших, виявилися якимись надто традиційними. Зокрема, цілком безперечним для автора видається той факт, «що на середину XIX ст. найреальнішою суспільно-політичною силою, яка виступала проти кріпосництва, було селянство» [41, с. 41]. До «передового дворянства», яке протестувало проти кріпосного права, віднесено декабристів. Багато уваги приділено В.Г. Белінському, М.В. Буташевичу-Петрашевському. Серед тих, хто у своїх творах «різко засуджував феодально-кріпосницький лад», подано знову ж таки традиційний перелік імен: кириломефодіївці, Т.Г. Шевченко, О.І. Герцен, М.Г. Чернишевський, М.О. Добролюбов [41, с. 22 – 34]. Особливо цікаво було побачити у цьому ряду Григорія Квітку-Основ'яненка, оскільки його «Пысты до любезных землякив» (1839 р.) аж ніяк не відзначаються

антикріпосницьким спрямуванням, на що вже звертали увагу дослідники, зокрема, і такі авторитетні для української наукової думки, як Д.І. Чижевський [37]. Водночас у праці В.М. Шевченка немає навіть тих імен дворянських лідерів переддня реформи 1861 р., які вже стали «класикою», – В. В. Тарновський, Г. П. Галаган.

Отже, з одного боку, хоча б на рівні декларацій в сучасній історіографії засвідчено прагнення до концептуальних новацій, з іншого, – виявляється або вірність народницької парадигми, або історіографічна інерція. Тому і повторюються з посиланням на дослідження радянських вчених 1950 – 1960-х рр. зі знайомими положення про розклад «феодально-кріпосницької системи», занепад поміщицького господарства, рутинні способи господарювання, збільшення експлуатації селян, без додаткових пояснень про чотирьох-, п'яти, навіть шестиденну панщину, про зубожіння кріпаків та про дворянство як стан, в самій природі якого закладена «соціальна паразитарність» [5, с. 70 – 85; 13, с. 123; 40; 41, с. 17].

Водночас критичний аналіз попередньої, передусім радянської, традиції все ж підводить українських істориків до висновків, які підважують існуючі стереотипи і відповідно вимагають продовження досліджень [20]. Зокрема, це стосується положення про дворянський характер реформи, перебільшення ролі такого фактору, як селянські рухи, що ставить питання правомірності концепту революційної ситуації або уточнення змісту поняття, необхідності більш чіткого визначення критеріїв при виділенні саме антифеодальних виступів, можливості розглядати реформу 1861 р. як «революцію згори» [39]. Наголошується також і на необхідності комплексного підходу до вивчення Селянської реформи із з'ясуванням «ролі різних класів і соціальних груп у справі ліквідації кріпосництва», важливості селянської проблеми для внутрішньої політики Російської держави, «людського фактору» [2; 23; 27; 29] тощо.

Зрушити з місця ситуація повинна була б у зв'язку з 150-річним ювілеєм реформи 1861 р. Однак провідні українські фахівці, підводячи наукові підсумки та визначаючи завдання на майбутнє, все ще наголошують на необхідності «суттєвого корегування марксистсько-ленінської теорії реформи 1861 р.» і зазначають, що «чимало питань ще очікує на вдумливих та ретельних дослідників» [30, с. 22; 31, с. 50; 32]. Серед нагальних в основному називаються такі, що стосуються пореформеної доби і лежать у річчій селянознавства. Як єдиний натяк на важливість урахування передреформеної роботи суспільства можна сприйняти зауваження В.А. Смоля щодо необхідності «вирішення завдання диференційованого підходу до різноманітних етапів і рівнів реформаційних процесів, – ідеології, що лежала в основі намічених перетворень, проектів законів, ухвалених законодавчих актів та, нарешті, характеру їх реалізації під час втілення селянської реформи у життя». Важливою також є думка про нагальність «глибокого переосмислення цієї події з позицій і надбань історичної науки початку ХХІ ст.», і побажання українським історикам «не обмежуватися проведенням ювілейних заходів, а й надалі продовжувати наукові студіювання в цій сфері» [33].

Та все ж, констатуємо стійкість дотримання сучасними вітчизняними істориками традиційних форм постановки та вирішення питань у дослідженні Селянської реформи, необхідно заради справедливості зупинитися на таких новаціях, як прагнення історіографічної самостійності. У силу відомих причин, про які вже багато написано і на яких недоречно наразі зупинятися, українська історіографія у вивченні імперського періоду своєї історії довгий час вимушено йшла у фарватері російської історичної науки. З розпадом же історіографічного цілого українські історики радикальніше, ніж російські, пориваючи з радянською історіографічною спадщиною та пріоритетною для неї тематикою, у царині соціально-економічної історії імперського періоду загалом та Селянської реформи зокрема, значною мірою відгородилися й від досягнень сучасної русистики. У всякому разі, у дослідженнях вітчизняних фахівців практично не зустрічаються посилання на недавні ключові праці російських істориків Селянської реформи. В історіографічних узагальненнях досліджень Великих реформ увага також приділяється, насамперед, вченим з далекого зарубіжжя [14; 34]. Однак у російській історіографії і в контексті переоцінки різних епох, діяльності того чи іншого монарха, і самостійна проблема реформи в Росії ще в розпал періоду перебудови набували особливого значення для дослідників.

У першу чергу це стосується реформ 1860 – 1870-х рр., перегук з якими явно починає відчуватися в публікаціях початку 1990-х рр. Причому в працях провідних фахівців з цієї проблематики майже відразу дещо по-іншому почали розставлятися акценти, які суттєво підважували закріплений у радянській історіографії образ подій на межі 1850 – 1860-х рр. [18]. По-перше, за реформою 1861 р. фактично визнавався статус «Великої», хоча й наводилися інші поняття: перелом, переворот згори. По-друге, ставився під сумнів вплив селянських рухів на підготовку та проведення реформи. По-третє, по-іншому визначалася «розстановка сил» перед 19 лютим, реформа була переворотом згори і Олександром II в ній відводилося почесне перше місце. По-четверте, підважувалася думка щодо продворянського характеру реформи 1861 р., яка була тяжкою не тільки для селян, «але й, в деякій мірі для дворянства». Єдиним, хто виграв

від неї, визнавалася держава, яка «вийшла із кризи оновленою та посиленою» По-п'яте, підкреслювалася значна роль дворянських депутатів, які напрацьовували в Губернських комітетах варіанти вирішення селянського питання і «незалежно від позицій, однаково енергійно нападали на присвоєну собою і державною владою роль арбітра у справах станів». Це особливо важливо, адже подібні зауваження уможливлювали погляд на противників емансипації не під кутом зору протидії, а позитивної дії, що призвело не тільки до зміни акцентів, а й до розширення персоніологічного ряду, точніше, включення до «покоління реформаторів» і так званих «олігархів», «аристократів-конституціоналістів» «реакціонерів».

Більш розгорнуто вже висловлені та й інші положення були озвучені Л.Г. Захаровою у 1989 р. на міжнародній конференції у США, матеріали якої 1992 р. вийшли окремою книгою [17]. На її сторінках свої студії оприлюднили не лише російські, а й відомі зарубіжні вчені – «батьки», «діти», «онуки» американської русистики, англійські, австралійські історики Альфред Дж. Рібер, Еббот Глісон, Елан Кімбелл, Деніел Філд, Стівен Хок, Пітер Готрелл, Девід Кріст'єн, які добре знали не тільки радянську, а й світову історіографічну традицію, архівні ресурси обговорюваної теми. Ознаки синтезу підходів та результатів співпраці невдовзі почали чітко виявлятися, зокрема, і й через індекс посилань. Щоправда, О.І. Міллер виявлену в останній час тенденцію поступового подолання бар'єрів між російською та зарубіжною історіографіями назвав лише тенденцією, оскільки його спостереження і підрахунки посилань показали все ще недостатній рівень знайомства молодих і середнього віку російських істориків з працями зарубіжних колег і навпаки. Отже, на думку автора, в русистичі «проблема відчуження й ізоляції все ще зберігає свою гостроту» [25, с. 30].

У 2005 р. на сторінках «Отечественной истории» Л.Г. Захарова підвела своєрідний підсумок вивчення реформ як радянськими, російськими, так і закордонними вченими, представивши водночас власне бачення складних, спірних та недостатньо вирішених в історіографії проблем, пов'язаних з Великими реформами [15]. По-перше, термін «Великі реформи», що не викликає серйозних суперечностей і використовується у фундаментальній науці, визнається Л.Г. Захаровою як найбільш точний. Хоча автор зауважує, що, поряд з ним, у певні періоди, наприклад, революції 1905-1907 рр., «горбачовської перебудови», коли інтерес до реформ 1860-1870-х рр. не тільки зростає, а й набуває гостроти та політичного забарвлення, виникали й інші поняття, особливо в науково-популярній літературі: «революція зверху», «революційний розрив з минулим», «переворот».

По-друге, солідаризуючись із західними істориками (Д. Філдом, Т. Еммонсом, Д. Байрау), Л.Г. Захарова не тільки знову поставила під сумнів визначені в радянській історіографії причини ліквідації кріпосного права, зокрема, таку як зростання селянських рухів, а й правомірність самого концепту революційної ситуації.

По-третє, автор підкреслила відсутність єдності у питанні об'єктивних соціально-економічних передумов ліквідації кріпосного права, якими в радянській історіографії, та й не тільки, вважалася криза феодално-кріпосницької формації. Представивши думку П.Б. Струве, підтриману західними русистами та Б.М. Мироновим, які наголошують на цілковитій життєздатності кріпосної система господарства напередодні 1861 р. і, пославшись на узагальнення повоєнної історіографії питання Ебботом Глісоном, а також, на думку Пітера Готрелла, щодо збігу реформ з економічним піднесенням, Л.Г. Захарова закликала не поспішати з передчасними остаточними висновками.

По-четверте, вчена підтримала тезу про проведення реформи в інтересах дворянства. На основі нових досліджень, зокрема, Стівена Хока, піддано критиці уявлення про грабіжницький характер реформи, які значною мірою базувалися на хибних методиках опрацювання статистичних даних.

Аналізуючи праці Уільяма Брюса Лінкольна, Теренса Еммонса та інших, російський історик як на важливі передумови вказала також на інституційні реформи Олександра I, накопичений у першій половині XIX ст. досвід обговорення селянського питання, а також наявність кадрів, людей, готових узяти на себе грандіозний тягар перетворення Росії. Тобто, йшлося про необхідність враховувати «людський фактор». Так само, як і для зарубіжних колег, рушієм реформ для Л.Г. Захарової був «прошарок прогресивно мислячих, інтелектуальних людей, об'єднаних спільністю поглядів і завдань», який почав складатися «в надрах бюрократичного апарату миколаївського царствування в 1830-і і особливо 1840-і рр.». [15, с. 42]

Нерозв'язаних та недостатньо розкритих проблем Великих реформ Л.Г. Захарова також назвала чимало: необхідність подальшого з'ясування ролі Олександра II, студіювання питання про передумови ліквідації кріпосного права з використанням даних про макро- та макрорівень соціально- економічного розвитку передреформених десятиліть. Історик вважає, що й досі не поставлено в контекст Великих реформ самі по собі непогано вивчені інституційні перетворення першої половини XIX ст., не вичерпаним залишається й питання про вплив Селянської реформи на розвиток поміщицького та селянського господарства, роль ліберальної бюрократії: «Без

звернення до задумів реформаторів, їх уявленню про мету реформ ... неможливо оцінити їх глибину і масштаб» [15, с. 154].

Недавні регіональні дослідження російських вчених, проведені із застосуванням нових прийомів опрацювання уставних грамот і викупних актів, підвели істориків до висновків, з якими солідаризується й Л.Г. Захарова: найважливішим наслідком ліквідації кріпосного права була не величина «відрізки» і навіть не величина викупних платежів, а «нівелювання наділів, що порушувало сформований спосіб ведення господарства». Робота над цим ще не завершена і повинна продовжуватися. Цікаво, що у 1998 р. Л.Г. Захарова писала про «непосильний тягар викупних платежів, які розоряли селян, які заважали становленню самостійного селянського господарства» [16, с. 175]. У зв'язку з цим можна тільки уявити, наскільки просунулися сучасні регіональні дослідження в Росії. До речі, Л.Г. Захарова у цій же статті, розрахованій, передусім, на українського читача, фактично звертала увагу на важливість регіонального аспекту Великих реформ, проблеми «центр та регіони»: «Особливості різних регіонів величезної країни (природні, демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні та ін.) вимагали диференційованого підходу при вирішенні селянського питання» [16, с. 177].

Особливого значення набуває висловлене Л.Г. Захаровою при визначенні слабких місць у студіюванні проблеми переконання, що пильної уваги істориків потребує «життя самих діячів Великих реформ і реальних обставин, в яких вони творили». Причому, вивчати це потрібно, дослухаючись до термінів, понять, які вони вживали, до їхнього сприйняття дійсності. Важливо зрозуміти, яким вони уявляли собі майбутній аграрний устрій, аграрні відносини, співіснування поміщицького та селянського господарства. Все це необхідно, щоб «избежать той прямолинейности в оценках Великих реформ, которая заметна в историографии» [15, с. 164-165]. У зв'язку з цим звернемо увагу ще на один момент. У матеріалах конференції 1989 р. відома дослідниця з усією очевидністю висловила за формування оновленої загальної концепції реформ [17, с. 25]. А в 2005 р. вона наполягала на неможливості досягнути цього без ретельної розробки цілої низки питань, зокрема, й без з'ясування позицій, поглядів тих, хто брав участь у обговоренні реформ, незалежно від того, вписуються вони в поняття ліберального або прогресивного.

Рух у цьому напрямку розпочався ще на межі ХХ – ХХІ ст. Проголошувана російськими істориками нагальна внутрішня потреба оновлення історіографії історії Росії середини ХІХ ст. виводила й на такі сюжетні вузли, як законотворчість Редакційних комісій, у тому числі ідейно-політичні, соціально-економічні та інституційні витоки і мотиви реформаторської діяльності їх провідних урядових членів та експертів, «аристократична опозиція» Великим реформам, проблема консервативно-бюрократичного реформаторства, «дворянської олігархії», політична самосвідомість дворянства, його станова програма аграрних перетворень та інші, які тісно пов'язувалися з селянським питанням. При цьому увага зверталася не тільки на «прогресистів», а й на «консерваторів», у дебатах з якими напрацьовувались і навички колективного вирішення важливих для країни проблем, і конкретний зміст реформи [6-12].

Своєрідним синтезом визначених Л.Г. Захаровою завдань, на нашу думку, стала монографія І. А. Христофорова «Судьба реформи: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830 – 1890-е гг.)» [36]. Вже у своїй першій книзі, написаній на основі кандидатського дисертаційного дослідження [35], російський вчений не тільки по-новому поглянув на гостро дискусійну проблему сутності вітчизняного консерватизму, конфлікту між реформаторами та консерваторами, а й вивів на інший рівень питання долі реформ 60 – 70-х рр., ніби визначивши для себе програму, що згодом буде реалізована в «Судьбе реформи». Селянська реформа тут представлена як результат компромісу не тільки різних політичних сил та груп, а й різних підходів, які більш або менш суперечливо співіснували у свідомості учасників її обговорення.

Розуміючи значення акту 19 лютого 1861 р. для вітчизняної історії, І.А. Христофоров «долю реформи» представив у широкому хронологічно-тематичному зрізі. Особливо ж цінно, на нашу думку, що задля більш адекватного сприйняття тенденцій, виявлених у пореформені десятиліття, автор заглибився у передреформену добу, усвідомлюючи, що у 30 – 40 рр. ХІХ ст. в обговоренні селянського питання вже були порушені такі проблеми, без врахування яких неможливо зрозуміти не тільки хід подальших дискусій навколо реформування Росії, а й суть самих реформ і контрреформ. Причому авторська увага, крім ідейних та ідеологічних, торкнулася сюжетів, які зазвичай у контексті Селянської реформи не розглядалися – особливості інфраструктури на селі, зокрема, відсутність раціональної системи оформлення земельної власності та землеустрою, нестача професійних землемірів та інших фахівців для вирішення цієї проблеми; невідповідна часу фіскальна система, заміна якої відповідно до партисипативної податкової ідеології потребувала б справжнього суспільного перевороту, переходу від абсолютистсько-камералістського до конституційного та ринкового устрою; слабка уніфікація адміністративно-правового простору на рівні нижче повітового; ізолюваність

селянства від інших станів, традиційна автономія общини, що не тільки не сприяло уніфікації, а й значно ускладнювало будь-які перетворення, що передбачали уніфікацію та раціоналізацію; відсутність в центрі адекватної, повної, ідеологічно нейтральної інформації про стан справ на селі тощо. На думку І.А. Христофорова, ці фактори значною мірою визначили не тільки хід реформ 60 – 70-х рр., а й провал «програми крестреформ» у 80 – 90-і рр.

Виходячи з власних завдань, І. А. Христофоров, як і більшість сучасних російських істориків, що не працюють в руслі концепції «внутрішньої колонізації» імперії, жодним чином не торкнувся «українських» сюжетів. Однак попри це, гадаємо, не варто оминати подібні дослідження русистів, які, на жаль, залишаються практично незанимаєми в Україні. Адже гіпертрофоване прагнення до створення власної концепції може спричинити випадіння українських істориків з магістрального сучасного дискурсу не тільки у царині Селянської реформи, а й XIX ст. в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бартків В. П. Місцевий державний апарат Російської імперії і селянська реформа 1861 р. в Україні (історико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук / В.П. Бартків. – Х., 2002.
2. Болебрух А. Г. Крестьянский вопрос в законодательстве царизма конца XVIII – начала XIX в. / А. Г. Болебрух // Питання аграрної історії України та Росії. – Д., 1997. – С. 26 – 33.
3. Ветрова Г. В. Особливості реформи 1861 р. в Катеринославській губернії / Г.В. Ветрова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. 12. – С. 214 – 221.
4. Герасименко О. В. Селянський рух в Україні за період скасування кріпосного права (1861 – 1863): історіографія проблеми / О.В. Герасименко // Історична наука: проблеми розвитку. – Луганськ, 2002. – С. 25 – 29.
5. Гуржій О. І. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси історії та статистики. / О.І. Гуржій. – Черкаси, 2009.
6. Долбилов М. Д. Александр II и отмена крепостного права / М.Д. Долбилов // Вопросы истории. – 1998. – №10. – С. 32 – 51.
7. Долбилов М. Д. Аристократы-конституционалисты 1850 – 1860-х годов и проблема дворянской «олигархии» в России / М. Д. Долбилов // Исторические записки. Научные труды исторического факультета. – Воронеж, 1999. – Вып. 4. – С. 52 – 73.
8. Долбилов М. Д. Подготовка отмены крепостного права в Редакционных комиссиях 1859–1860 гг.: Проблема субъекта реформы: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук / М. Д. Долбилов. – Воронеж, 1996.
9. Долбилов М. Д. Политическое самосознание дворянства и отмена крепостного права в России / М. Д. Долбилов // Общественное сознание в переходные и кризисные эпохи. – М., 1996. – С. 13 – 17.
10. Долбилов М. Д. Проекты выкупной операции 1857 – 1861 гг.: к оценке творчества реформаторской команды / М. Д. Долбилов // Отечественная история. – 2000. – №2. – С. 15 – 36.
11. Долбилов М. Д. Сословная программа дворянских «олигархов» в 1850 – 1860-х годах / М.Д. Долбилов // Вопросы истории. – 2000. – №6. – С. 32 – 52.
12. Долбилов М. Д. Статистический эксперимент реформаторов: коллизии в расчетах высших размеров крестьянских наделов при освобождении // Россия сельская. XIX – начало XX века / М. Д. Долбилов. – М., 2004. – С. 83 – 106.
13. Донік О. М. Участь дворян України в промисловому виробництві (початок XIX ст. – 1850-ті рр.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – №13. – С. 121 – 136.
14. Житніков О.В. Селянська реформа 1861 р.: огляд американської історіографії другої половини XX ст. / О. В. Житніков // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 33 – 40.
15. Захарова Л.Г. Великие реформы 1860 – 1870-х годов: поворотный пункт российской истории / Л. Г. Захарова // Отечественная история. – 2005. – №4. – С. 151 – 167.
16. Захарова Л. Г. Крестьянская реформа 1861 г. в исторической перспективе (к проблеме Россия и Запад – выбор пути развития) / Л. Г. Захарова // Україна і Росія в панорамі століть. – Чернігів, 1998. – С. 163 – 179.
17. Захарова Л.Г. Самодержавие и реформы в России. 1861–1874. (К вопросу о выборе пути развития) / Л. Г. Захарова // Великие реформы в России. 1856 – 1874. – М., 1992. – С. 24 – 43.
18. Захарова Л. Г. Самодержавие, бюрократия и реформы 60-х годов XIX в. в России / Л.Г. Захарова // Вопросы истории. – 1989. – №10. – С. 3 – 24.
19. Зінченко А.Л. Реформа 1861 р. як дискусійне поле історичної науки / А. Л. Зінченко // Киевская старина. – 2006. – №2. – С. 33 – 45.

20. Любич О.А. Історіографія соціально-економічного становища Чернігівщини в першій половині XIX ст. / О.А. Любич // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 44 – 47.
21. Маґочій П.Р. Історія України / П. р. Маґочій. – К., 2007.
22. Маґочій П.Р. Україна: історія її земель та народів / П. р. Маґочій. – Ужгород, 2012.
23. Мазурик В.С. Дворянські проекти вирішення селянського питання на Україні в першій половині XIX ст. (до 1857 р.) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія / В.С. Мазурик. – К., 1989. – Вип. 15. – С. 77 – 82.
24. Медалієва О.З. Вивчення проблем історії селянської реформи 1861 р. членами Історичного товариства Нестора-літописця в кінці XIX – на початку XX ст. / О. З. Медалієва // Український селянин. – 2003. – Вип. 7. – С. 17 – 19.
25. Миллер А. Импрія Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М., 2006.
26. Нарис історії українського селянства: В 2 т. / Під ред. В. Смоля. – К., 2006. – Т. 1.
27. Опанасенко В. В. Місце дворянського стану Чернігівської губернії в проведенні земельної реформи 1861 р. / В. В. Опанасенко // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 40 – 43.
28. Опанасенко В.В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному житті України 1785 – 1860 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. іст. наук / В.В. Опанасенко. – Харків, 2003.
29. Панченко П.П. Скасування кріпацтва (1861) як засіб соціально-економічної модернізації тоталітарної Російської імперії / П.П. Панченко, С.С. Падалка // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 26 – 30.
30. Реєнт О.П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. / О.П. Реєнт // Краєзнавство. – 2011. – №1. – С. 22 – 35.
31. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2011. – №1. – С. 34 – 51.
32. Реєнт О. П. Велика реформа 1861 р.: погляд із XXI століття / О.П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 7 – 24.
33. Смолій В.А. Велика реформа 1861 р.: сучасне бачення / В. А. Смолій // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 4 – 6.
34. Темірова Н.Р. Реформа 1861 р. через призму поглядів іноземних дослідників / Н.Р. Темірова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 72 – 77.
35. Христофоров І. А. «Аристократическая» опозиція Великим реформам (кінець 1850 – середина 1870- х гг.) / І.А. Христофоров. – М., 2002.
36. Христофоров І.А. Судьба реформи: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830 – 1890-е гг.) / І. А. Христофоров. – М., 2011.
37. Чижевський Д.І. Неизвестный Гоголь // Русские философы (кінець XIX – середина XX века): Антологія / Д. І. Чижевський. – М., 1996. – Вип. 3. – С. 296 – 324.
38. Шаравара Т. Радянська історіографія 1920 – 1960-х років про причини та наслідки селянської реформи 1861 р. в Україні / Т. Шаравара // Українознавство. – 2009. – №2. – С. 59 – 62.
39. Шевченко В.М. Реформа 1861 року: незавершеність чи досягнення мети? // Український селянин: праці науково-дослідного інституту селянства / В. М. Шевченко. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 127 – 131.
40. Шевченко В.М. Скасування кріпосного права в межах Російської імперії і політичний рух // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / В. М. Шевченко – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 113 – 120.
41. Шевченко В.М. Скасування кріпосного права у 1861 році: спроба нетрадиційного аналізу / В.М. Шевченко. – К., 2008.
42. Якименко М.А. Економічна ефективність селянського (фермерського) господарства Лівобережної України в епоху утвердження і розвитку ринкових відносин (1861 – 1917 рр.) / М. А. Якименко // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 131 – 135.
43. Ясь О.В. Два образи Старої України: візії О. Лазаревського й О. Оглоблина / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2009. – №3. – С. 67 – 91.

Savchuk A.A. Emancipation Reform 1861 in the Modern Historiography

The article offers an attempt to present peculiarities of historiographic situation in Ukrainian and Russian historical science at the turn of XX cent. concerning understanding of reasons and mechanisms of social turning point in the history of Russian empire in the middle of XIX cent. It examines the dynamics of key problems in the study of Peasant Reform of 1861.

Keywords: Emancipation Reform 1861, serfdom, Russian nobility, historiographic situation, Ukrainian historiography, Russian Studies, Drafting Committees, Province Committees

Савчук А.А. Крестьянская реформа 1861 года в современной историографии

В статье предпринята попытка представить особенности историографической ситуации, сложившейся в украинской и российской исторической науке на рубеже XX – XXI вв. относительно осмысления причин и механизмов социального перелома в истории Российской империи середины XIX в. Рассматривается динамика ключевых проблемных узлов изучения Крестьянской реформы 1861 г.

Ключевые слова: Крестьянская реформа 1861 г., крепостное право, российское дворянство, историографическая ситуация, украинская историография, русистика, Редакционные комиссии, Губернские комитеты.

Статтю подано до редколегії 21.01.2017 р.

УДК 930.1:39(161.2)

Н.М. Шпак-Косаківська, В.А. Косаківський

**СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ОРНАМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНЦІВ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ**

У статті подано історіографічний огляд основної літератури другої половини XIX – початку XXI ст. з питань східнослов'янської орнаментики. Вона є цінним джерелом для вивчення традиційної культури українців і свідчить про її глибоке історичне коріння та зв'язки з сусідніми народами.

Ключові слова: історіографія, орнаменти, східні слов'яни, традиційна культура українців.

Орнамент – це зображальне джерело, яке є інформаційно містким «паспортом» етнічних спільнот, класичних культур, народної творчості більшості націй нового часу. Протягом тисячоліть орнаментика була найширшою сферою мистецької діяльності, важливим інструментом пізнання людиною складних ритмів і циклів природи. У ній зберігаються та відтворюються символи й знаки різноманітних інформаційних систем, як загальновідомих, так і утаємничених (призначених лише для посвячених).

Орнаментальне мистецтво народу складається із знаків і символів, які зародилися ще у первісному суспільстві і були засобом передачі інформації майбутнім поколінням. У процесі історичного розвитку етносів, кількість орнаментів збільшувалася, розширювалося їх призначення, вони ставали багатофункціональними, і до сьогодні увібрали в себе усі зміни, що відбулись у культурному розвитку народів. Орнаментальне мистецтво, як джерело матеріальної культури, було сформоване на основі світоглядних уявлень, вірувань та повір'їв, і є важливим носієм закодованих знань про усі етапи матеріального та духовного розвитку предків.

Саме з допомогою символів складених у орнаментальні мотиви, нанесені на обрядово-побутові речі, народ виражав свої мрії і побажання, творив образи світлої долі, захищав себе, господарство і житло від злих духів. Це допомагало розвивати та накопичувати знання та вміння роду у їх безперервній передачі з покоління в покоління.

Зміни в суспільстві відображалися на орнаментальному мистецтві населеного пункту, регіону й етносу в цілому. У зв'язку з цим зростає потреба в джерелознавчому дослідженні орнаментальних мотивів, що дасть можливість їх розуміти і вивчити. Завдяки умінню «читати» знакове письмо орнаментів, ми поглибимо свої знання з української традиційної культури, а знаки-символи навчимося використовувати за призначенням. Саме тому автори поставили мету здійснити аналіз наукової літератури, яка може бути джерелом вивчення традиційної культури українців.

Наукове дослідження орнаментики східних слов'ян розпочалося з 70-х років XIX ст. і пов'язане з діяльністю Російського географічного товариства, яке було засноване у 1845 р. [1, с. 18]. Його діяльність розпочалася з систематизованого збору етнографічних матеріалів за розробленими для цього спеціальними програмами. Збір матеріалів можна розділити на два етапи. Перший з 1845 р. – включав збір матеріалів по духовній культурі: вірування, повір'я, фольклор, міфологія, звичаї та обряди. На другому етапі з 1870 р. було звернуто увагу на особливості розвитку народного мистецтва, яке тісно пов'язане із матеріальною культурою. У зв'язку з відсутністю на той час кафедр етнографії усю дослідницьку роботу в цій галузі проводили науковці вузів, письменники та священики. Їх діяльність зосереджувалась у наукових товариствах: історико-філологічне товариство при Харківському університеті, наукове товариство ім. Шевченка у Львові, Етнографічні відділи Російського географічного товариства в Петербурзі, Києві, Москві та ін. [2, с. 10-18].